ISSN 1392–1681

EKONOMINIŲ LAIMĖS RODIKLIŲ PAGRĮSTUMO IR PATIKIMUMO PROBLEMA

ADOLFAS MACKONIS

Laimės ekonomika tiria laimės jausmą lemiančius ar su šiuo jausmu susijusius ekonominius ir socialinius veiksnius. Jos atradimais norima informuoti ekonominės ir socialinės politikos sprendimus. Šiame straipsnyje neigiamas ekonominių laimės rodiklių pagrįstumas ir patikimumas. Nepagrįstumas kyla iš subjektyvios vertės teorijos – laimės negalima išreikšti kardinalia matavimo skale ir negalima agreguoti tarpasmeninio laimės jausmo. Iš laimės kaip subjektyvaus dalyko kyla ir laimės rodiklių nepatikimumas. Straipsnyje taip pat teigiama, kad ekonominių laimės matavimų rezultatų taikymas politiniuose sprendimuose vertintinas kaip nemoralus.

1. Įvadas

JAV ekonomistas Richardas Easterlinas 1974 metais straipsnyje „Ar ekonomikos augimas gerina žmonių dalią? Šiek tiek empirinių

Adolfas Mackonis – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos laisvosios rinkos instituto asocijuotasis ekspertas (el. paštas: adolfas@lrinka.lt).

© Adolfas Mackonis, 2012

Straipsnis įteiktas redakcijai 2012 m. gruodžio 22 d.
Straipsnis pasirašytas spaudai 2012 m. vasario 28 d.

duomenų“[1] nustatė, kad nors nuo 1946 metų iki 1970 metų JAV gyventojų pajamos didėjo, jie nepasijautė atitinkamai laimingesni. Šis empirinis atradimas – nors ir tampa turtingesni, žmonės nesijaučia laimingesni – ekonomikos literatūroje įsitvirtino „Easterlino paradokso“ ar „laimės paradokso“ vardu. Remiantis šiuo atradimu pradėtas kritikuoti bendrasis vidaus produktas (BVP) kaip gerovės rodiklis. Esą, valstybės ir jos vykdomos socialinės ir ekonominės politikos tikslas yra žmonių laimė. BVP augimas nereiškia, kad žmonės tapo laimingesni, todėl reikia kito valstybių pažangos rodiklio ar mato. To paties Easterlino žodžiais, „mano rezultatai, kartu su besikaupiančiais įrodymais iš kitų subjektyvios gerovės laikinės sekos tyrimų bendrai paėmus, pakerta požiūrį, pagal kurį ekonomikos augimas yra svarbiausias visuomenės interesas“[2].

„Laimės paradokso“ iššūkiui priimti susiformavo ekonomikos mokslo kryptis, žinoma laimės ekonomikos vardu. Laimės ekonomikos tyrimų tikslas – atrasti su laime (kad ir ką šis žodis žymėtų) koreliuojačius ar ją priežastingai sukeliančius veiksnius, pasiūlyti naują, su žmonių laime susijusį valstybių ar žmonijos pažangos rodiklį. Taikydama ekonomikos, sociologijos ar psichologijos mokslų tyrimo metodus laimės ekonomika siekia kiekybiškai aprašyti, kiek žmonės yra laimingi ir kiek laimės jausmas priklauso nuo socialinių ir ekonominių gyvenimo sąlygų[3]. Kadangi laimės ekonomika siekia nustatyti socialinius ir ekonominius laimės determinantus, jos tyrimų

---

1 Easterlin R. A., „Does Economic Growth Improve the Human Lot?“, David P. A. and Reder M. W. (eds.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*, New York: Academic Press, 1974, p. 89–125.

2 Easterlin R. A., „Feeding the Illusion of Growth and Happiness: A Reply to Hagerty and Veenhoven“, *Social Indicators Research* 74 (3), 2005, p. 429–443, 441.

3 Galima paminėti tokias apklausas ir tyrimus, kurie matuoja ar mini laimę ar pasitenkinimą gyvenimu: *World Values Survey* (http://www.worldvaluessurvey.org/), *World Database of Happiness* (http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/), *Happy Planet Index* (http://www.happyplanetindex.org/), *Legatum Prosperity Index* (http://www.prosperity.com/), *Gross National Happines American Project* (http://www.gnhusa.org/), *Gross National Happiness* (Butanas) (http://www.grossnationalhappiness.com/).

rezultatai laikomi svarbiais socialinės ir ekonominės politikos formavimui. Jeigu laimės jausmas iš tikrųjų priklauso nuo tam tikrų socialinių ir ekonominių aplinkybių, tai jį turėtų būti galima sustiprinti ar susilpninti ir atitinkamais politiniais sprendimais. Kita vertus, jeigu laimės ekonomikos rezultatus norima naudoti informuojant politinius sprendimus, tai klaidingi laimės ekonomikos rezultatai lemtų klaidingus politinius sprendimus.

Šiame straipsnyje analizuojamas laimės ekonomikos galimumas ir tikslingumas. Teigiama, kad laimės ekonomika negali būti pagrįsta, nes laimė yra iš principo nepamatuojamas reiškinys, ir kad laimės ekonomikos tyrimų rezultatai negali būti patikimi, nes įvardytas laimės lygis nebus teisingas. Straipsnio tikslas yra dvejopas. Pirma, pritaikyti austrų ekonomikos mokyklai būdingą tarpasmeninio naudos palyginimo negalimumo argumentą ekonominių laimės rodiklių *pagrįstumui* sukritikuoti, pateikti šią kritiką eksplicitiškai ir nuosekliai suformuluotą vienoje vietoje. Antra, šiuo straipsniu siekiama bendresnio laimės ekonomikos kritikos pristatymo lietuvių auditorijai, nes Lietuvos visuomeninėje erdvėje taip pat vis dažniau pasirodo raginimų atsižvelgti į laimės ekonomikos atradimus ar jais vadovautis.

Straipsnis remiasi austrų ekonomikos mokyklos metodologinėmis prielaidomis: metodologiniu individualizmu – socialiniai reiškiniai aiškintini kaip kylantys iš individų individualių veiksmų – ir subjektyvia vertės teorija – gėrybės vertingos tiek, kiek jas vertingomis savo veiksmais ir atliekamais pasirinkimais paverčia individai. Pirmoje straipsnio dalyje parodoma, kad subjektyvi vertės teorija implikuoja laimės ekonomikos nepagrįstumą. Tai yra, laimės ekonomikos nepagrįstumas yra subjektyvios vertės teorijos loginis sekmuo. Antroje dalyje, remiantis filosofiniais svarstymais ir įvairių empirinių tyrimų rezultatais, teigiama, kad laimės ekonomikos tyrimų rezultatai negali būti patikimi. Straipsnis baigiamas aptariant, kodėl laimės ekonomikos rezultatų taikymas politiniuose sprendimuose vertintinas kaip nemoralus.

1. Laimės ekonomikos pagrįstumo problema

Ekonominių laimės rodiklių pagrįstumui įvertinti aptartina subjektyvios vertės teorija. Subjektyvios vertės (arba ribinio naudingumo) teorija, suformuluota XIX amžiaus pabaigoje trijų nepriklausomai vienas nuo kito dirbusių ekonomistų austro Carlo Mengerio, brito Williamo Stanley Jevonso ir prancūzo Leono Walras, leido paaiškinti reiškinius, kurių paaiškinti negalėjo iki tol vyravusios klasikinės vertės teorijos, pagal kurias tam tikros gėrybės vertė priklauso nuo tai gėrybei išgauti ar pagaminti reikalingų sąnaudų, ypač darbo. Pavyzdžiui, klasikinės vertės teorijos negalėjo paaiškinti vadinamojo vertės paradokso arba deimanto ir vandens paradokso – kodėl vanduo, kuris gyvenime yra daug naudingesnis nei deimantai, mainuose yra daug mažiau vertingas nei deimantai, kurių naudingumas, palyginti su vandens nauda, yra kone niekinis. Siekiant išvengti šio paradokso, buvo įvesta skirtis tarp gėrybių naudojimo vertės ir gėrybės mainų vertės. Klasikinės vertės teorijos toliau analizavo vertę tik kaip mainų vertę. Ja buvo siekiama pateikti objektyvų vertės matą, leidžiantį dalyką išmatuoti, apskaičiuoti ar kitaip „pasverti“, todėl buvo imta kalbėti apie kiekius (gamybos veiksnių kainą, gamybai reikalingo darbo kiekį ar trukmę ir pan.), o pačias klasikines vertės teorijas galima vadinti objektyviomis vertės teorijomis. Svarbiausi klasikinio požiūrio atstovai buvo Adamas Smithas, Davidas Ricardo ir Karlas Marxas. Jie teigė, kad gėrybės vertė išvestina iš tai gėrybei pagaminti reikalingo darbo kiekio, rentos ir pelno (Smithas) ar proporcinga tai gėrybei pagaminti reikalingo darbo kiekiui (Ricardo, Marxas). Šiame straipsnyje subjektyvia vertės teorija remiamasi todėl, kad ji yra pranašesnė už klasikines vertės teorijas. Subjektyvi vertės teorija paaiškina tiek visus reiškinius, kuriuos paaiškina klasikinės vertės teorijos, tiek kitus reiškinius, kurių klasikinės vertės teorijos paaiškinti nesugeba. Pavyzdžiui, subjektyvios vertės teorija paaiškina ne tik ilgalaikius, bet

ir trumpalaikius kainos svyravimus, nes vertė aiškinama ne tik per pasiūlos, bet ir paklausos veiksnius. Be to, subjektyvios vertės teorija pateikia gilesnį vertės paaiškinimą, nes gėrybių vertę aiškina ne kitų veiksnių, dažniausiai darbo verte (tai, šiurkščiai tariant, daro klasikinės teorijos), bet tokiais veiksniais, t. y. pirmenybės ar ribinės naudos, kurių ekonomika kaip mokslas giliau paaiškinti nebegali, nebent tik pasitelkdama psichologiją ar neuromokslus (neuroekonomiką).

Laimė laimės ekonomikos tyrimuose matuojama respondentų klausiant apie jų subjektyvią gerovę ar pasitenkinimą gyvenimu. Todėl „laimės“ sąvoką laikysime psichologine sąvoka, kurią ekonomikoje atitinka „pirmenybės“ arba, kiek tiksliau, „patenkintos pirmenybės“ sąvoka: „Šnekamojoje kalboje „laimingu“ vadiname žmogų, kuriam pavyko įgyvendinti savo tikslus.“[4] Laimė kaip (patenkintos) pirmenybės sinonimas tampa vienu iš subjektyvios vertės teorija aprėptinų dalykų.

Žmonės veikia tarp įvairių galimybių ir jas renkasi atsižvelgdami į savo asmenines pirmenybes. Bet kuriuo savo veiksmu asmuo siekia pakeisti mažiau priimtiną dalykų padėtį jam labiau priimtina dalykų padėtimi. Asmuo vertina įvairias priemones tikslams pasiekti pagal tai, kiek jam pačiam vertingi patys tikslai, kuriems pasiekti šios priemonės skirtos. Kiekvieno atskiro dalyko vertė asmeniui tampa lygi mažiausiai vertingos pirmenybės, kuriai patenkinti šio dalyko nepritrūksta, patenkinimo vertei. Pavyzdžiui, jeigu žmogus ilgą laiką turi tiek mažai vandens, kad jo vos užtenka troškuliui numalšinti ir niekam daugiau, tai šiam žmogui tuo metu vanduo yra labai vertingas. Vandens vertė lygi troškulio numalšinimo ar net gyvybės palaikymo vertei. O jeigu žmogus turi tiek vandens, kad jo užtenka troškuliui numalšinti, maistui gaminti, gyvūnams ir gyvuliams pagirdyti, daržui palaistyti, nemokamai kaimynui duoti ir to vandens vis vien užtenka, tai šiam žmogui vanduo vertės neturi. Vanduo šiuo atveju vertės ne-

---

4 Mises L. von, *Human Action: A Treatise on Economics*, Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute, 1998, p. 14.

turi, nes yra neribota vertybė. Vos tik vandens imtų trūkti tam tikroms pirmenybėms patenkinti, jis vėl įgytų atitinkamą vertę. Pavyzdžiui, jeigu vandens dar pakaktų daržui palaistyti, bet ne daugiau, tai vandens vertė tam žmogui būtų lygi daržo palaistymo vertei. Taigi, pagal subjektyvią vertės teoriją, kainos yra žmonių, kurie renkasi tarp konkrečių gėrybių atsižvelgdami į savo pirmenybes, vertybinių sprendimų rezultatas.

Pagal subjektyvią vertės teoriją, asmuo tegali žinoti, kurios iš jo pirmenybių yra stipresnės ar silpnesnės ir kada jo padėtis pagerėjo ar pablogėjo, tačiau asmuo negali išmatuoti, kiek padidėjo ar sumažėjo jo pasitenkinimas. Kitaip tariant, asmens pirmenybių matavimo skalė yra ranginė skalė (kai galima įvardyti tik tai, kad daiktas A yra labiau pageidaujamas nei B, bet negalima įvardyti, kiek daug A yra pageidaujamas labiau nei B), bet ne kardinali skalė – intervalų ar santykių (kai galima įvardyti tiek, kad A yra labiau pageidaujamas nei B, tiek, kiek daug A yra pageidaujamas labiau nei B). Tam, kad bet koks kardinalus matavimas būtų galimas, reikalingas fiksuotas tam tikro dalyko vienetas, su kuriuo galėtų būti palyginti kiti to dalyko vienetai. Subjektyviuose žmonių vertinimuose tokio objektyvaus vieneto nėra. Žmonės gali asmeniškai patys sau atsakyti, ar tam tikras pokytis jiems buvo priimtinas ar nepriimtinas, pageidaujamas ar nepageidaujamas. Galimus pokyčius žmonės gali sudėlioti į eilę, pagal tai, kiek jiems patiems jie yra priimtini ar pageidaujami. Tačiau žmogus niekaip negali atsakyti, ar tam tikras pokytis jam buvo 2, 3 ar 10 kartų labiau pageidaujamas nei kuris nors kitas pokytis[5]. Pavyzdžiui, galima prasmingai klausti, ar asmuo labiau pageidautų perskaityti knygą, ar nueiti į spektaklį, pastatytą pagal šią knygą. Tačiau klausimas, kiek kartų daugiau ar mažiau jis norėtų perskaityti knygą nei eiti į spektaklį, yra beprasmis – nėra žmogaus, kuris galėtų į jį rimtai atsakyti.

---

5 Plačiau apie tai Rothbard M. N., *Man, Economy and State with Power and Market*, Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute, 2009, p. 17–21.

Kadangi laimės sąvoka yra sinonimiška (patenkintos) pirmenybės sąvokai, pastarasis argumentavimas taikytinas ir laimei analizuoti. Lygiai taip pat kaip asmens pirmenybių atveju žmogus gali žinoti, kada jis bus laimingesnis ar mažiau laimingas, bet niekada negalės pasakyti, kiek daug jis yra laimingas. Negalima nustatyti absoliutaus atskiro žmogaus laimės dydžio. Tegalima paklausti žmogaus, ar labiau, ar mažiau šis žmogus yra laimingas įvykus vienam ar kitam jį paliečiančiam pokyčiui.

Galimybė turėti ranginę laimės skalę lyg ir neprieštarauja laimės rodiklių galimybei. Tačiau ši ranginė skalė yra galima tik kiekvieno atskiro žmogaus atžvilgiu. Kiekviena skirtingo žmogaus skalė yra subjektyvi ir jų neįmanoma agreguoti – sujungti – į vieną objektyvią visiems bendrą skalę. Žmonės gali ne tik skirtingai vertinti skirtingus laimei priskiriamus veiksnius, bet ir nesutarti, ar tam tikri veiksniai įvardytini kaip susiję su laime, ar ne. Žmonės dažnai pateikia labai skirtingus apibūdinimus, kas jiems yra laimė. Be to, ilgainiui kinta netgi to paties žmogaus pirmenybės ir vertybiniai sprendimai. Kitaip tariant, skirtingi žmonės gali teikti prioritetą skirtingiems dalykams, bet kartu būti vienodai susirūpinę savo laime. Be to, kiek griežčiau bendros laimės aibės negalimumą parodo ir Arrow teorema[6]. Pagal šią teoremą, jokia balsavimo sistema, atitinkanti tam tikrus intuityvius racionaliai ir sąžiningai procedūrai keliamus reikalavimus, negali surikiuotų individualių pirmenybių aibės agreguoti į bendrą pirmenybių tvarką. Bet kuri agreguota pirmenybių tvarka bus arba neracionali, arba nesąžininga.

Taigi, ekonominių laimės rodiklių nepagrįstumas kyla iš to, kaip gėrybės ir kiti dalykai įgyja savo vertę. Laimės rodiklių galimumą neigtų ir tai, kad galbūt neegzistuoja tvarus (egzistuojantis skirtingais laiko momentais) dalykas, kurį būtų galima pavadinti laime. Pavyz-

---

6 Arrow K. J., „A Difficulty in the Concept of Social Welfare“, *The Journal of Political Economy* 58 (4), 1950, p. 328–346; Norkus, Z., „Balsavimo paradoksai“, *Politologija* 1 (7), 1996, p. 50–67.

džiui, šiuo metu esama trijų Easterlino arba laimės paradokso aiškinimų, kodėl laimė nedidėja didėjant pajamoms[7].

Santykinės pozicijos (angl. *relative position*) hipotezė teigia, kad savo laimės įvertinimas priklauso nuo santykinės pozicijos socialinėje hierarchijoje. Kuo žmogaus padėtis visuomenėje, palyginti su kitų žmonių, yra geresnė, tuo jis laimingesnis, ir atvirkščiai. Kadangi dažniausiai padėtis visuomenėje tapatinama su pajamomis ir turtu, tai, pagal šį aiškinimą, didėjant vidutinėms pajamoms žmonės nesijaučia laimingesni, nes aplinkinių žmonių pajamos auga lygiai taip pat, t. y. skirtumai tarp žmonių nedidėja. Jeigu pirmasis – santykinės pozicijos – aiškinimas būtų teisingas, tai bendras tam tikros visuomenės laimės kiekis, abstrakčiai kalbant, turėtų būti lygus nuliui, nes visų laimingų žmonių bendras laimės kiekis (kiek jiems geriau sekasi nei kitiems) turėtų atitikti visų „nelaimingų“ žmonių „nelaimės“ kiekį. Skirtingų visuomenių laimės dydžio palyginimas būtų beprasmis – visos jos turėtų pasižymėti vienodu laimės lygiu.

Siekių priderinimo (angl. *aspiration adjustment*) hipotezė teigia, kad žmonės išsikelia sau naujus siekius vos tik patenkinami jų ankstesnieji siekiai. Todėl, pagal šį aiškinimą, augant vidutinėms pajamoms žmonės teigs, kad jie netampa laimingesni vien todėl, kad nuolat turės naujų, vis dar nepatenkintų siekių.

Prisitaikymo pusiausvyros taško (angl. *adaptation set point*) hipotezė teigia, kad žmonės turi tam tikrus įgimtus pojūčių pusiausvyros taškus, į kuriuos ilgainiui grįžtama tiek po malonių, tiek po nemalonių pasikeitimų. Taigi, remiantis šia hipoteze, žmonių pajamoms augant šie nesijaučia laimingesni, nes kad ir kiek laimingų potyrių jie pajaustų, vis vien jų pojūčiai sugrįš į savo pusiausvyros tašką.

Jeigu antrasis ar trečiasis – siekių priderinimo ir prisitaikymo pusiausvyros taško – aiškinimai būtų teisingi, tai laimės rodikliai taip pat būtų beprasmiai, nes matuojamame reiškinyje – laimėje – ne-

---

7 Willkinson W., „In Pursuit of Happiness Research Is It Reliable? What Does It Imply for Policy?“, *Policy Analyst* 590, 2007, p. 6.

būtų pastovumo. Rodiklis galiotų tik būtent tuo momentu, kai buvo pamatuotas, ir priklausytų nuo atsitiktinių individualių kiekvienam asmeniui įvykių, o ne nuo bendrų materialių, socialinių ir kitokių sąlygų, kaip to norėtų laimės ekonomistai, ieškantys, nuo ko priklauso laimės dydis.

Bet kuriuo atveju ieškoti atsakymo į klausimą, kiek stipriai visuomenė yra laiminga, yra beprasmiška. Norima objektyviai išreikšti subjektyvų patyrimą. Palyginimui, tai yra tarsi ieškoti atsakymo į klausimą, kiek stipriai visuomenė myli, kiek stipriai liūdi ar kaip stipriai visuomenei buvo skanūs pietūs. Kitaip tariant, laimės ekonomika remiasi klaidingomis prielaidomis, kad laimę galima išreikšti kardinalia matavimų skale ir kad galimas tarpasmenis laimės palyginimas bei agregavimas.

2. Laimės ekonomikos patikimumo problema

Net jeigu ekonominiai laimės rodikliai būtų pagrįsti, t. y. būtų prasminga ieškoti atsakymo į klausimą, kiek stipriai tam tikra visuomenė yra laiminga, ekonominiai laimės rodikliai negali būti patikimi. Kaip ir pagrįstumo atveju, dėl laimės jausmo subjektyvumo matuodami laimę negausime to, ką norime išmatuoti. Kitaip tariant, ekonominiai laimės rodikliai susiduria su antra aibe problemų: ar galima pasitikėti laimės rodiklių rezultatais, ar gauti rezultatai parodo, kokia padėtis yra iš tikrųjų, ar gauti rezultatai yra teisingi. Kalbant statistikos terminais, ar mūsų įvertis atitinka populiaciją.

Pirma, laimės rodiklių patikimumui problemą kelia tai, kad iš esmės vis dar nežinoma, kas yra laimė. Esama hedonistinių laimės teorijų, kurios laimę sieja su asmens malonių ir nemalonių potyrių santykiu. Pagal šį hedonistinį požiūrį, asmuo yra tuo laimingesnis, kuo malonesni jo potyriai. Hedonistines teorijas dar galima skirstyti pagal tai, ar laimė siejama su maloniais fiziniais potyriais, ar su tei-

giamomis emocijomis ir nuotaikomis. Kitos, pasitenkinimo gyvenimu, teorijos laimę sieja su tuo, kaip asmuo apskritai vertina savo gyvenimą. Vadovaujantis šiuo pasitenkinimo gyvenimu požiūriu, asmuo yra tuo laimingesnis, kuo labiau išsipildo jo lūkesčiai dėl to, kas jam yra laimingas gyvenimas. Taip pat galima skirti ir hedonistines bei pasitenkinimo gyvenimu teorijas siekiančius apimti požiūrius arba klausti, gal laimė iš tiesų yra tai, ko šie požiūriai nepagauna. Visi šie paminėti požiūriai vertintini kaip psichologiniai požiūriai. Jie yra aprašomieji, nes siekia atskleisti ne daugiau negu tai, kada žmogus pats asmeniškai jaučiasi laimingas. Šie požiūriai laimę sieja su asmens subjektyvia psichologine būsena. Tačiau esama ir nepsichologinių požiūrių, kurie laimę sieja su gerove ar klestėjimu. Pagal šiuos požiūrius laimė sietina su tuo, kas asmeniui yra naudinga, kas pagerina jo gyvenimą ar tarnauja jo interesams. Tai jau nebe aprašomieji, bet vertybiniai požiūriai – jie vertina, kas yra ar turėtų būti laimingas gyvenimas. Jeigu skirtingiems asmenims būdingos skirtingos vertybės, tai jie gali teigti skirtingus gero gyvenimo apibūdinimus. Taigi, esama daug laimės apibrėžimų, šis daugis, bent kol kas, neleidžia suprasti, ką norime matuoti. Galima teigti, kad paprastas klausimas „kiek laimingas esate?“ išsprendžia vieno laimės apibrėžimo nebuvimą, nes pats respondentas gali pasirinkti jam priimtiniausią laimės supratimą. Tačiau tai kelia kitą problemą – nėra garantijos, kad respondentai atsako vis ir tą patį klausimą[8]. Vieno laimės apibrėžimo nebuvimas atsispindi ir laimės ekonomikos anketose. Vienose tiesiogiai prašoma įvertinti laimę, kitose – pasitenkinimą gyvenimu.

Antra, norimo tyrimo objekto, t. y. laimės sąvokos, nerasime visose kultūrose. Vienas iš laimės rodiklių tikslų yra palyginti laimės dydį tarp skirtingų valstybių. Tačiau kitose kalbose ar kultūrose gali nebūti

---

8 Haybron D. M., „Happiness“, Zalta E. N. (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition)*, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/happiness/>, 2011 10 11.

sąvokos, kuri atitiktų norimą matuoti dalyką, arba esama sąvoka gali nurodyti kitus dalykus. Kitaip tariant, žodžiai „laimė“ ar „laimingas“ neturi tikslių atitikmenų kiekvienoje kalboje, jie išreiškia patirtį ar emocijas, kurios nėra universalios[9]. Susiduriame su vertimo problema. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos žodis „laisvė“ į anglų kalbą gali būti verčiamas ir kaip „liberty“, ir kaip „freedom“, o anglų kalbos žodis „law“ į lietuvių kalbą gali būti verčiamas ir kaip „įstatymas“, ir kaip „dėsnis“.

Trečia, skirtingos kultūros gali būti linkusios skirtingai vertinti savo laimės dydį. Pavyzdžiui, skirtumai tarp skirtingų tautų gali būti aiškinami ne tuo, kaip žmonės iš tikrųjų jaučiasi, bet kiek jie yra linkę pranešti apie savo tikrąją savijautą. Japonai gali nenorėti išsiskirti iš savo grupės, teigdami, kad jie yra labai laimingi[10]. Kitas tyrimas nustatė, kad 16 proc. kinų manė, jog visos teigiamos emocijos yra nepageidaujamos, nors taip neteigė amerikiečiai, australai ar Taivano gyventojai. 83 proc. australų ir amerikiečių nurodė, kad visos teigiamos emocijos yra pageidaujamos, o kinų taip nurodė tik 9 proc. ar 32 proc. Taivano gyventojų[11]. Susiduriame su jausmų ir emocijų raiškos problema.

Ketvirta, laimės dydžio įvertinimas priklauso nuo konteksto. Tas pats gyvenimas gali atrodyti ir laimingas, ir nelaimingas – tai priklauso nuo to, su kokia kita situacija jis bus lyginamas. Pavyzdžiui, 64 metų našlė, ką tik palaidojusi savo mylimą vyrą, bet artimai bendraujanti su savo vaikais, gali jaustis labai laiminga, palyginti su savo išsiskyrusia, sergančia ir nuo vaikų nutolusia drauge, bet kartu

---

9 Wierzbicka A., „‘Happiness’ in Cross-Linguistic and Cross-Cultural Perspective“, *Daedelus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 133 (2), 2006, p. 34–43.

10 Diener E. and Oishi S., „Are Scandinavians Happier than Asians? Issues in Comparing Nations on Subjective Well-Being“, Columbus F. (ed.), *Politics and Economics of Asia Vol. 10,* Hauppauge, New York: Nova Science Publishers, 2006, p. 1–25.

11 Eid M. and Diener E., „Norms for Experiencing Emotions in Different Cultures: Inter- and Intranational Differences“, *Journal of Personality and Social Psychology* 81 (5), 2001, p. 869–885.

gali jaustis nelaiminga dėl po vyro mirties atsivėrusios tuštumos[12]. Laimės vertinimas priklauso ir nuo to, kiek daug asmuo nori, kokie dideli ar maži jo poreikiai. Kaip sakytų antikos filosofas Epikūras, laimingiausias žmogus yra tas, kuris turi mažiausiai poreikių. Nepatenkinti poreikiai sukelia kančią. Siekis patenkinti poreikius sukelia nerimą. Todėl, norėdamas sumažinti kančią ir nerimą, žmogus turėtų mažinti šiuos nepageidaujamus dalykus, t. y. apriboti savo poreikius. Remdamiesi Epikūru galime sakyti, kad žmogus kone pats pasirenka, ar jis tenkinasi tuo, ką turi, ir ar yra laimingas, ar ne. Taip pat žmonės pateikia prieštaringus atsakymus, kai klausiama apie jų pačių laimingumą ir apie vidutinio populiacijos asmens laimingumą. Paklausti apie asmeninį gyvenimą, žmonės buvo linkę atsakyti, kad jų pasitenkinimas gyvenimu didėjo. Tačiau paklausti apie vidutinio populiacijos gyventojo gyvenimą, žmonės buvo linkę atsakyti, kad pastarojo pasitenkinimas gyvenimu smuko. Šie atsakymai yra prieštaringi, nes kiekvienas respondentas iš esmės ir yra vidutinis savo populiacijos atstovas[13].

Penkta, žmonių atsakymai į klausimą, kaip stipriai jie yra laimingi, gali būti netikslūs, nes žmonės ne visada gali adekvačiai įvertinti savo pojūčius. Žmonės gali sąmoningai nesuvokti to, ką jaučia. Pavyzdžiui, nuolatinis triukšmas gali žmones apsunkinti, nors šie to nepastebės. Fiziologiniai ir psichologiniai rodikliai rodys padidėjusį stresą, nors šį stresą demonstruojantys žmonės teigs, kad stresas nepadidėjo[14]. Žmonės linkę nustoti kreipti dėmesį į nuolat juos lydinčius ir teigiamus, ir neigiamus potyrius, nes jie nesuteikia jokios naujos informacijos. Jeigu žmogus nuolat būna laimingas, ši būsena jam tampa normali, ir jis sąmoningai nebejaučia, kad yra laimingas. Pastebimas būna tik potyrio pasikeitimas. Be to, pojūčius gali iškreipti

---

12 Haybron D. M., *The Pursuit of Unhappiness: The Elusive Psychology of Well-Being*, New York: Oxford University Press, 2008, p. 95–96.

13 Hagerty M. R., „Was Life Better in the 'Good Old Days'? Intertemporal Judgments of Life Satisfaction", *Journal of Happiness Studies* 4 (2), 2003, p. 115–139.

14 Haybron, 2008, p. 95–96.

ligos ar vartojami vaistai, narkotinės ar psichotropinės medžiagos.

Šešta, tikrosios asmens pirmenybės paaiškėja tik paties pasirinkimo tarp konkuruojančių pasirinkimo galimybių veiksmo metu. Šios tikrosios pirmenybės gali nesutapti su asmens demonstruojamomis pirmenybėmis, t. y. tuo, ką jis apie savo pirmenybes pasako kitiems. Be to, nėra garantijos, kad asmuo paprasčiausiai nemeluoja. Su laimės rodikliais šis argumentas susijęs tuo, kad pasakomas (demonstruojamas) laimės dydis nebūtinai sutampa su tikruoju jaučiamu laimės dydžiu. Laimės dydį pranešantis asmuo gali turėti įvairių motyvų pranešti kitokį nei tikrąjį ar nebūtinai tikslų savo jaučiamos laimės dydį. Dėl šių priežasčių, pavyzdžiui, eksperimentinės ekonomikos tyrimuose dalyviai gauna piniginį atlygį, kurio dydis priklauso nuo konkrečių eksperimento dalyvio sprendimų. Manoma, kad siekio gauti kuo didesnį piniginį atlygį paremti sprendimai parodo tikresnes asmenų pirmenybes nei paprastas atsakinėjimas į anketų klausimus, kai atsakymų turinys neturi jokių asmeninių pasekmių.

Visus šiuos keblumus laimės rodiklių patikimumui apibendrina teiginys, kad skirtingi žmonės gali pranešti tą patį laimės dydį, bet jaustis skirtingai laimingi, ir kad skirtingi žmonės gali jaustis panašiai laimingi, bet pranešti skirtingą laimės dydį. Be to, argumentai, teigiantys, kad patikimi laimės rodikliai yra sunkiai įmanomi, leidžia dar kartą suabejoti laimės rodiklių pagrįstumu – laimės jausmas yra pernelyg subjektyvus, kad galėtų būti pamatuotas ir palygintas. Taigi, laimės rodiklių nepatikimumas yra laimės rodiklių nepagrįstumo sekmuo.

3. Laimės rodiklių reikalingumo problema

Net jeigu laimės rodikliai būtų pagrįsti ir patikimi, lieka paskutinis klausimas, ar valstybė turi teisę imtis socialinės inžinerijos, siekdama padaryti visuomenę laimingesnę. Nustumiant į šoną metodologinius

klausimus, lieka moralinis klausimas. Kiekvienos šiuolaikinės valstybės deklaruojamas tikslas ar vienas iš tikslų yra suteikti galimybių žmonėms tapti laimingiems. Todėl jos dažnai siekia pakeisti ekonominę bei socialinę aplinką tokia, kurioje kuo daugiau žmonių turėtų sąlygas būti kuo laimingesni.

Kai kurie ekonomistai, remdamiesi laimės ekonomikos tyrimais, netgi teikia atitinkamus ekonominės politikos pasiūlymus. Pavyzdžiui, Londono ekonomikos mokyklos profesorius Richardas Layardas, remdamasis santykinės pozicijos teorija, teigia, kad kiekvieną kartą, kai tam tikri asmenys padidina savo santykines pajamas (tai šiems patinka), jie sumažina kitų asmenų santykines pajamas, o tai pastariesiems nepatinka. Toks reiškinys esą tampa tam tikra neigiamo eksternaliteto rūšimi, o šis neigiamas eksternalitetas, savo ruožtu, turėtų būti mažinamas apmokestinant neigiamą poveikį sukeliančią veiklą – siekį uždirbti daugiau. Layardo teigimu, jeigu valdžia rūpinasi žmonių laime, ji turėtų didinti pajamų mokestį ar taikyti kitus reguliavimus įvairiose gyvenimo srityse[15]. Laimės ekonomikos tyrimų rezultatais besiremiantys raginimai reguliavimais didinti lygybę yra dažni ekonominės ir socialinės politikos siūlymai. Loyolos universiteto (Merilandas) profesorius Thomas DiLorenzo juokauja, kad buvusios Sovietų Sąjungos gyventojai turėjo būti patys laimingiausi žmonės Žemėje, nes lygybės siekimas visada buvo pagrindinis socializmo siekis[16]. Kaip kitos galimos ekonominės ar socialinės politikos priemonės paminėtinos prioriteto teikimas nedarbui mažinti, o ne ekonomikos augimui, siekis trumpinti kelionių į darbą laiką ar planuojant miestus teikti prioritetą pėsčiųjų ar žaliosioms zonoms[17].

---

15 Layard R., *Happiness: Lessons from a New Science*, New York: Penguin, 2005.

16 DiLorenzo T. J., „The Trojan Horse of 'Happiness Research'", *Mises Daily*, June 09, *2011*, <http://mises.org/daily/5356>, 2011 10 11.

17 Haybron, 2011.

Tačiau valdžiai rūpintis žmonių laime nereikia. Kodėl valdžiai nereikia rūpintis žmonių laime, gražiai paaiškina Ludwigas von Misesas:

> Socialinė politika jai prieinamomis priemonėmis gali padaryti žmones turtingus ar vargšus, bet jai niekada nepavyks padaryti jų laimingų ar patenkinti jų giliausius troškimus. To neįvykdo jokios išorinės priemonės. Visa, ką gali padaryti socialinė politika, tai pašalinti išorines skausmo ir kančios priežastis; ji gali sukurti sistemą, kuri pamaitina alkanus, aprengia nuogus ir apgyvendina benamius. Laimė ir pasitenkinimas priklauso ne nuo maisto, aprangos ir pastogės, bet, visų pirma, nuo to, ką žmogus viduje brangina. Ne iš paniekos dvasinėms gėrybėms liberalizmas rūpinasi tik žmogaus materialia gerove, bet dėl įsitikinimo, jog tai, kas žmoguje aukščiausio ir giliausio, negali būti paliesta jokiu išoriniu reguliavimu. Jis siekia pateikti tik išorinį gerovę, nes žino, kad vidiniai, dvasiniai turtai negali pasiekti žmogaus iš išorės, bet tik iš jo paties širdies. Jis nesiekia sukurti nieko daugiau nei išorines prielaidas vidinio gyvenimo vystymusi.[18]

Šį Miseso argumentą paremia duomenys, pagal kuriuos BVP koreliuoja su dauguma tų dalykų, kurių pageidauja žmonės: ekonominiu saugumu, geru išsilavinimu, geresne sveikata, ilgesniu gyvenimu ar mažesniu skurdu[19]. BVP, kaip rodiklis, parodantis, kiek visuomenė pagamina gėrybių ir kiek jų turi mainams į kitas pageidaujamas gėrybes, pateikia šiurkštų visuomenės ir kiekvieno jos nario galimybių įvertinimą – kiek galimybių esama siekti sau svarbių tikslų. Kitaip tariant, BVP aprašo, kiek stiprios prielaidos „vidinio gyvenimo vystymuisi“.

O siekis pakeisti ne tik prielaidas, bet ir patį vidinį gyvenimo vystymąsi, t. y. priversti žmones jaustis laimingesnius, negali būti sėkmingas. Pirma, iki šiol nemokame patikimai numatyti ir kontroliuoti vien tik vidinio gyvenimo vystymosi prielaidų, t. y. BVP, raidos. Kaip nurodo ekonomistas Paulas Ormerodas, per 60 metų, nepaisant didžiulio kiekio ekonomikos plėtros veiksnių tyrimų, BVP

---

18 Mises L. von, *Liberalism in the Classical Tradition*, Irvington-on-Hudson, New York: The Foundation for Economic Education, 1985, p. 4–5.

19 Norberg J., *GDP and its enemies: The Questionable Search for a Happiness Index*, Policy Brief, The Centre for European Studies, 2010, p. 8.

prognozės, taigi ir BVP kontrolė, netapo tikslesnės[20]. Vadinasi, jeigu nemokame kontroliuoti laimės prielaidų, mažai tikėtina, kad pavyks sėkmingai kontroliuoti pačią laimę. Antra, vadovavimasis laimės rodikliais vestų prie to, kad visuomenei būtų primesta tai, kas laimės rodikliu bus nustatyta kaip laimės koreliatas. Anot to paties Ormerodo, valdžios siekis didinti pamatuotą laimę skleistų nuostatą, kad valstybės politika, o ne patys žmonės nulemia, ar jie jaučiasi laimingi, ar ne, ir didintų spaudimą valdžiai daryti įtaką rodikliams, kurių pakeisti ji tikrai negali[21]. Patys savaime laimės matavimai (net jeigu jie būtų pagrįsti ir patikimi) ar noras išmatuoti laimę nėra nei geras, nei blogas dalykas. Tačiau vadovavimasis laimės ekonomikos atradimais formuojant politinius sprendimus, kurie esą padarys žmones laimingesnius, turės ydingų pasekmių.

Jau minėjome, kad nėra vieno laimės apibrėžimo. Todėl, jeigu nenorime niekam primesti savo asmeninės laimės sampratos (nes negalime būti tikri, kad mūsų asmeninė laimės samprata yra vienintelė teisinga), reikia netrukdyti skleistis kitoms galimoms laimės sampratoms. Kalbant Friedricho A. von Hayeko žodžiais:

> Didžiajai visuomenei ir jos rinkos tvarkai dažnai prikišama, kad ji neturi sutartos tikslų hierarchijos. Tačiau iš tikrųjų šis faktas yra didžiausias jos privalumas, individo laisvę bei visas su ja susijusias vertybes padaręs galimas. Didžioji visuomenė iškilo tada, kai buvo atrasta, jog žmonės gali taikiai sugyventi ir būti naudingi vieni kitiems be susitarimo dėl tikslų, kurių kiekvienas iš jų atskirai siekia. Atradimas, jog abstrakčiomis elgesio taisyklėmis galima pakeisti privalomus konkrečius tikslus, leido išplėsti taikingų santykių erdvę už ribų, apibrėžiamų to paties tikslo siekiančios mažos grupės, nes ji kiekvienam individui leido pelnytis iš kitų individų sumanumo bei žinių, net jų visiškai nepažįstant ir nepaisant to, kad jų tikslai galėjo būti visiškai skirtingi nuo jo tikslų.[22]

---

20 Ormerod P., „The Opposition's Opening Statement", *Economist Debates: Happiness, May 17th – May 27th 2011*, <http://www.economist.com/debate/days/view/698#con_statement_anchor>, 2012 01 31.

21 *Ibid.*

22 Hayek F. A. von, *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė II*, Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 175.

Nenustatant tikslų ar laimės etalono būtent ir gali būti įgyvendintas siekis pakeisti ekonominę ir socialinę aplinką tokia, kurioje kuo daugiau žmonių turėtų sąlygas būti kuo laimingesni ar kurioje kuo mažiau žmonių jaustųsi, kad jų laimė yra ignoruojama. Kadangi negalima agreguoti visų pirmenybių į bendrą aibę, tai to daryti ir nereikia, tačiau reikia sudaryti sąlygas skleistis toms kuo skirtingesnėms neagreguotinoms pirmenybėms[23].

4. Išvados

Nepaisant kilnaus siekio adekvačiau išreikšti valstybių ar žmonijos pažangą, ekonominiai laimės rodikliai susiduria su neįveikiamomis metodologinėmis kliūtimis. Remiamasi klaidingomis prielaidomis, kad laimę galima išreikšti kardinalia matavimų skale ir kad įmanoma agreguoti tarpasmeninį laimės jausmą. O kiekviena individuali laimės skalė tegali būti ranginė. Be to, individualių ranginių skalių negalima agreguoti į bendrą skalę ir dėl to, kad nėra intersubjektyvaus laimės apibrėžimo, ir dėl to, kad neįmanoma subjektyvias pirmenybių skales agreguoti į bendrą pirmenybių skalę.

Ekonominių laimės rodiklių pagrįstumą toliau pakerta šių rodiklių nepatikimumas. Vis dar nėra vieno laimės apibrėžimo. Tiriamo objekto – laimės sąvokos – nerasime visose norimose tirti kultūrose. Skirtingos kultūros linkusios skirtingai vertinti savo laimės dydį. Asmeninės laimės vertinimas yra reliatyvus ir dažniausiai priklauso nuo konteksto, kuriame vyksta vertinimas. Žmonės gali teikti neteisingus savo laimės įvertinimus, nes ne visada gali adekvačiai įvertinti savo pojūčius. Be to, demonstruojamos pirmenybės (atsakymai į anketos klausimus) nebūtinai sutampa su realiomis pirmenybėmis, kurios galutinai paaiškėja tik konkretaus veiksmo pasirinkimo metu. Laimės rodiklių nepagrįstumas yra subjektyvios vertės teorijos sekmuo, o

---

[23] Plačiau apie tai Mackonis A., „Individualistinė viešojo intereso sąvokos turinio analizė“, *Teisės problemos* 64 (2), 2009, p. 86–108.

laimės rodiklių nepatikimumas, savo ruožtu, yra laimės rodiklių nepagrįstumo sekmuo.

Galu gale, norimas ekonominių laimės rodiklių panaudojimas informuojant socialinės ir ekonominės politikos sprendimus susiduria su moraline problema. Vykdant politinius sprendimus, paremtus laimės ekonomikos tyrimais, užuot leidus skleistis kuo įvairesnėms laimės sampratoms, visiems gali būti primesta laimės samprata, kuria vadovavosi atitinkami laimės ekonomikos tyrimai. Tai ilgainiui galėtų grėsti individo laisvių ribojimu. Vardan „universalios“ laimės įvesti reguliavimai taptų individualios nelaimės prielaida – suvaržymais siekti to, ką kiekvienas individas individualiai vertina kaip laimę.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Arrow K. J., „A Difficulty in the Concept of Social Welfare“, *The Journal of Political Economy* 58 (4), 1950, p. 328–346.

Easterlin R. A., „Does Economic Growth Improve the Human Lot?“, David P. A. and Reder M. W. (eds.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*, New York: Academic Press, 1974, p. 89–125.

Easterin R. A., „Feeding the Illusion of Growth and Happiness: A Reply to Hagerty and Veenhoven“, *Social Indicators Research* 74 (3), 2005, p. 429–443.

Eid M. and Diener E., „Norms for Experiencing Emotions in Different Cultures: Inter- and Intranational Differences“, *Journal of Personality and Social Psychology* 81 (5), 2001, p. 869–885.

Diener E. and Oishi S., „Are Scandinavians Happier than Asians? Issues in Comparing Nations on Subjective Well-Being“, Columbus F. (ed.), *Politics and Economics of Asia 10,* Hauppauge, New York: Nova Science Publishers, 2006, p. 1–25.

DiLorenzo T. J., „The Trojan Horse of ‘Happiness Research’“, *Mises Daily*, June 09, 2011, <http://mises.org/daily/5356>, 2011 10 11.

Hagerty M. R., „Was Life Better in the ‘Good Old Days’? Intertemporal Judgments of Life Satisfaction“, *Journal of Happiness Studies* 4 (2), 2003, p. 115–139.

Haybron D. M., *The Pursuit of Unhappiness: The Elusive Psychology of Well-Being*, New York: Oxford University Press, 2008.

Haybron D. M., „Happiness“, Zalta E. N. (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition)*, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/happiness/>, 2011 10 11.

Hayek F. A. von, *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė II*, Vilnius: Eugrimas, 1998.

Layard R., *Happiness: Lessons from a New Science*, New York: Penguin, 2005.

Mackonis A., „Individualistinė viešojo intereso sąvokos turinio analizė“, *Teisės problemos* 64 (2), 2009, p. 86–108.

Mises L. von, *Liberalism in the Classical Tradition*, Irvington-on-Hudson, New York: The Foundation for Economic Education, 1985.

Mises L. von, *Human Action: A Treatise on Economics*, Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute, 1998.

Norberg J., *GDP and Its Enemies: The Questionable Search for a Happiness Index*, Policy Brief, The Centre for European Studies, 2010.

Norkus Z., „Balsavimo paradoksai“, *Politologija* 1 (7), 1996, p. 50–67.

Ormerod P., „The Opposition's Opening Statement“, *Economist Debates: Happiness, May 17th – May 27th 2011*, <http://www.economist.com/debate/days/view/698#con_statement_anchor>, 2012 01 31.

Rothbard M. N., *Man, Economy and State with Power and Market*, Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute, 2009.

Wierzbicka A., „'Happiness' in Cross-Linguistic and Cross-Cultural Perspective“, *Daedelus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 133 (2), 2006, p. 34–43.

Willkinson W., „In Pursuit of Happiness Research Is It Reliable? What Does It Imply for Policy?“, *Policy Analyst* 590, 2007.

SUMMARY

INVALIDITY AND UNRELIABILITY OF ECONOMIC MEASURES OF HAPPINESS

Happiness economics studies economic and social factors that determine or are related to happiness. Happiness economics results are intended to inform economic and social policy. This article examines the feasibility and expediency of economic measures of happiness. It argues that economic measures of happiness are not valid in the sense that happiness is immeasurable phenomenon and that the measures are not reliable in the sense that the established level of happiness is not going to be correct. The invalidity is implied by the subjective theory of value and the unreliability, in turn, is implied by the invalidity. Happiness economics invokes assumptions that are false: happiness is not subject to be measured in a cardinal scales of measurement and to be intersubjectvely aggregated. Every individual scale of happiness can be only ordinal and these individual orders cannot be aggregated into intersubjective order due to the lack of intersubjective definition of happiness and due to the impossibility of aggregation of subjective preferences into an intersubjective rank. The validity of economic measures of happiness is further undermined by their unreliability: there is no common definition of happiness; different cultures do not have the same con-

cept of happiness as we want to measure it; different cultures are prone to different valuation of happiness; personal valuation of happiness is relative and prone to be context sensitive; people do not always adequately assess their perceptions; demonstrable preferences do not necessarily match the real preferences that are revealed during the choice of an actual action. Moreover, the intention to use happiness economics results to inform economic and social policy meet a moral problem. Happiness economics, through policy decisions, can transfer to the public a particular definite understanding of happiness instead of allowing spreading different possible alternative understandings of happiness.